



КИЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ
СТУДІЇ*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

**Рекомендовано Вченою радою
філологічного факультету
27 грудня 2001 року**

**Київ
Видавничо-поліграфічний центр
"Київський університет"
2001**

**"БУНТІВНИЧА ФІЛОСОФІЯ" Ф.НІЦШЕ ЯК СКЛADOVA
РОМАНУ В.ВИННИЧЕНКА "ЗАПИСКИ КИРПАТОГО МЕФІСТОФЕЛЯ"**

Запропонована тема є ще однією спробою осмислити літературну творчість прозаїка, драматурга і політика Володимира Винниченка (1880–1951рр.). Художня спадщина такого потужного таланту "межі століть" знову стає актуальною для українського літературознавства. Як не дивно, в тодішній українській, майже вщент знищеній сталінізмом (і досі звідтоді не сповна ще реанімованій) літературі В.Винниченко все ж необхідно резервує за мистецтвом певний психологічний "відсік", у якому автор може залишатися самим собою, не мудрим, не досвідченим, без обов'язкового елементу "приємности для всіх", лише собою в будь-якій ситуації. Відзначимо, що різним видам і жанрам мистецтва виявилася властивою і різна міра сумісности з тоталітарною естетикою. Не будемо вдаватися в подробиці, як складалися стосунки з тоталітарною естетикою в епосу чи поезії. Але існує один рід літератури, в якому роль екзистенційного індивідуально-вольового первня (однаково "від автора" чи "від героя") вдається змінілізувати без принципових втрат – це драма. Розуміння Винниченкової філософії як романіста, на нашу думку, неможливе без звернення дослідника до драматичних творів письменника, оскільки часто саме драматургія є тлом для ідейно-художнього експериментаторства автора. Драми В.Винниченка, попри весь алогізм поведінки їхніх героїв, часті стани афектів героїнь, нервово-пульсуючий надрид окремих монологів, все ж підкуповують своєю ширістю. Незважаючи на Винниченків релятивізм ("кожна річ є відносною, релятивною; все є тільки сили, що набирають за певних умов позитивної чи негативної дії"), життєва варіативність у драмах зведена до мінімуму. Природна ширість реакції героїв на зовнішні події дозволяє нам говорити про стихійні, безпосередньо-етнічні, первинні витоки цих образів (чим менша варіативність життя, тим менший внесок індивідуальної волі, – і отже, в цьому – історичний розвиток сходить на античний фатум, що й є, як знаємо, джерелом трагедії в чистому вигляді). У Винниченкових драмах така трагедія перенесена на тло людських душ, більше того, вона відбувається в середині індивідуума. Щодо героя роману "Записки Кирпатого Мефістофеля", Якова Васильовича Михайлюка, який не осягає рівноваги між несвідомим потягом до жінки-матері і виідеалізованим ним же самим образом Білої

Шапочки, героєм, який одночасно мріє вивищитись над всіма, претендуючи на роль "всезагального цензора", абсолютна несхильність до фатальних пристрастей робить його цілком свідомим того, що кожна цінована нами річ (згадаймо ім'я Цінність Марковича, "Базар", з його ідеєю, що все життя – базар, що товаром є навіть жіноча краса, позбувшись якого, героїня не вписується в життєву схему), кожна така цінована річ є тільки одна з небагатьох у світі безмежних можливостей, що на кожную таку втрачену красу, силу, рівновагу, полотно, першу і останню любов завше припадає десяток інших, і то нічим не гірших, що варіативність життя є, по суті, невичерпною. В.Винниченко був художником-мислителем, унікальним у своєму роді письменником нового типу, і не лише в українській літературі. Центральним мотивом його творчості став пошук людиною гармонії між чуттям і розумом, соціальним і біологічним, індивідуальним і колективним в людині. У В.Винниченка життя проходить крізь тіло, і соціальне життя невіддільне від біологічного, оскільки загальний його смисл "підтримання себе в життю і продовження свого роду". Але ж чи виправдовує життєвий потік етичну, моральну свободу людини? Чи є мораль як така життєдайною? Бо що може бути довершенішим від людського існування? Характерна ознака творчості В.Винниченка – у спрямуванні людського погляду "до себе", прагненні пізнати людиною її внутрішню сутність, психічні та біологічні можливості, а також осягненні символічного бачення світу. "Зруйнування зовнішнього простору є руйнуванням внутрішніх джерел гармонії", – писав філософ М.Мамардашвілі. Він підозрював таку можливість. Тобто не тоді, коли продукти гармонії викривляються або переслідуються, а коли порушені внутрішні джерела, внутрішні можливості думки, порушена і сама думка, оскільки діє закон: людина не повністю є в людині. "Ми йдемо до себе здалеку. Дуже здалеку. І, між іншим, за цей час (і в просторі) поки ми йдемо до себе, багато може трапитись – до себе можна і не дійти" (М.Мамардашвілі). Залежність сучасної людини від середовища, обставин, сексуальних прагнень знаходиться, за Фройдом, в полоні спадковості, людина не може діяти вільно, виходячи лише зі свого власного "Я". В.Винниченко належав до тих авторів, яким не вдалося "проскочити" крізь щільне сито естетико-ідеологічних напашувань соцреалізму. І тому надзвичайно важливим для розуміння його письменницької долі є Щоденник, без прочитання якого неможливо збагнути духовну і душевну драму автора на перехрестях бурхливого часу. У прозі завжди багато самого автора. Уже з ранніх оповідань перед нами постає принципово нове світорозуміння. І вже тут заклада-

ються елементи тих концепцій, утопій, моральних і соціально-філософських поглядів, які в подальшій творчості письменник буде варіювати, виводити на поверхню і у своїх прозових, і у драматичних творах. Психологізація, європеїзація характеризує український літературний процес початку століття. Прагнення митців до відтворення глобальних суперечностей буття через внутрішній розлад окремої людської істоти та необхідне для цього засвоєння нових художньо-виражальних засобів були пов'язані із паростками модернізму на українському літературному ґрунті. Його яскраві виразники у прозі – В.Стефаник, О.Кобилянська, М.Коцюбинський – відображали у своїй творчості потаємні глибини людського "Я", найгостріші суперечності людського ества, не лише духовно-психологічні, а й зумовлені біологічною природою людини. В.Винниченко-прозаїк не постав в українській літературі раптово, а його тематика, герої, зрештою мова, лексика, сприяли художньому освоєнню нового життєвого матеріалу і були продовжені-в-часі перш за все тому, що концентрували в собі морально-етичні дослідження філософської і соціальної проблематики. Взагалі, історія української філософської думки XIX-XX століть якимось дивним чином збігається з історією української літератури – і що вже геть парадоксально, з магістральною тематикою світової культури XX ст. Ще у 20-ті рр. В.Юринець (так само вилучений з обігу культурного процесу) висловив з цього приводу ряд цікавих міркувань, зокрема і про зближення філософії і літератури. Так звані "філософські поеми" І.Франка, драми Лесі Українки, щодо яких ще в 1940-ві р. Ю.Шевельовим було висловлено припущення, що це не традиційні драми характерів, а насамперед "драми ідей", хоча естетично і повноцінні", своєрідний феномен українського інтелектуального роману, започаткований наприкінці 20-х років (В.Підмогильний, В.Домонтович, М.Йогансен), але насильно обтягий; нарешті – окремо – абсолютно невичерпні за своїм внутрішнім наповненням ("побачити світові катаклізми через призму окремої особистості"), варіювання на рівні підсвідомості – "моделювання світу-з-точки – "Я" – драми В.Винниченка – все це література, в якій в основі авторського таланту присутній потужний струмінь філософського спрямування". Твердження дослідників, що "бунтівнича філософія" Ф.Ніцше стала складовою ознакою роману В.Винниченка "Записки Кирпатого Мефістофеля" є правомірним, оскільки вловлює той внутрішній імпульс, струмінь, що веде (за Р.Бартом) до пристосування філософії і мови своєї доби – хай то буде фройдизм, марксизм чи екзистенціалізм – до мови іншої, авторової доби. Чи не

першим кроком на цьому шляху виявилися статті О.Гриценка про літературу 1920-х р., вміщені у журналі "Всесвіт" за 1991р.: "переклад" Хвильового, Винниченка, Підмогильного на дискурс сучасної міської молоді, що читає західних філософів у російському таки перекладі і розмовляє "цитатами з анекдотів". У цьому сенсі має своє місце та дивна казка, що нею обрамлюється життя героя роману "Записки Кирпатого Мефістофеля". Та казка живе в ньому, супроводжує його, ця "давня, смішна звичка – розказувати казку на ніч", про яку "не знає ні одна душа", але яку "мусів принести в жертву, коли для інших стала смішною". Неначе те морське чудовисько зі східних казок, що його сонного мандрівники прийняли за острів серед океану і заходились обживати, – казка Якова Михайлюка, притлумлене бажання справжнього – являє собою таємничу, сливе містичну – бо незбагненну – матеріальну силу: "...бо в цім періоді все буває перемогою і визволенням. У другому ж періоді приходиться справжня казка, бо вона оповідає про те, чого нема і не може бути ніколи". І скільки б навздогін не було сказано, що М. Коцюбинський на стільки-то років випередив "неореалістичну" тему "безгрунтарства", М.Куліш – концепцію "абсурдного бунту", В.Підмогильний – "проблематику французького екзистенціалізму", а В.Винниченко мав потужний дар прогнозіста, який виявився, насамперед, у "передчутті небезпеки морального релятивізму" – все це лише непрочитана література, а в такій, як відомо, жива думка замирає. Тим-то "все нові перспективи мислі", які, за Грушевським, відкривала українському громадянству Леся Українка, так і залишилися для того громадянства далекими перспективами, оскільки майже вся енергія його думки затрачувалась на те, аби протистояти ідеологічному пресингові імперії, так що було йому не до "абсурдного бунту", не до чиєїсь "екзистенційної самотності", не до дегуманізації взаємин між чоловіком і жінкою, не до конфлікту людини з природою – перелік можна продовжити. Тим-то, навіть найменша спроба, хай навіть на рівні одного роману зрозуміти, "витягти" з непрочитаного якийсь твір власної літератури, вписавши його в контекст європейської (але не менш цікавої і української, своєї) інтелектуальної думки робить честь будь-якому дослідникові. Подолання обмеженості постколоніальної культури можливе через відтворення всіх складових єдиної інтелектуальної системи, і в цьому сенсі період 20-х – 30-х рр. ХХ ст. є плідною цариною для дослідника. На думку Ніцше, "людина – це канат, натягнений між твариною і надлюдиною, канат над прірвою". Яків Михайлюк, побувавши в тій прірві,

намагається піднятися до статусу надлюдини. Отже, він здатний до пориву, того, до якого (за Ніцше) здатний не кожний.

Спроба початку століття вибудувати "мажоритарну" культуру скінчилась трагічно – але "вона лишила по собі фільми Довженка, і театр Леся Курбаса, і український малярський авангард", і прозу Хвильового та Підмогильного, і драматургію В.Винниченка — те, що допомогло українцям не повірити імперії, котра 70 років переконувала їх у їхньому неіснуванні. Постколоніальна українська культура творить уже новий образ України, нову її "гуманітарну ауру". "Так що за великим, екзистенційним рахунком беручи, головне наше національне випробування ще попереду".

Антонович Д. Триста років українського театру. – Прага, 1925; *Бичко І.* Ніцше в Україні // Філософ. і соціол. думка. – 1994. – № 9, 10; *Гречанюк С.* Володимир Винниченко: доба і доля // На тлі ХХ ст. – К., 1990; *Костюк Г.* Світ Винниченкових образів та ідей // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – К., 1993; *Ніцше Ф.* Сочинення : В 2 т. – М., 1990; *Чунаєва А.* Ніцше і сучасність // Філософ. і соціол. думка. – 1994. – № 9, 10.